

DR. BALOGH ANDRÁS TÖRTÉNÉSZ PROFESSZOR

„A humán jellegű műveltségnek igenis megvan a maga szerepe. Még a politikai életben is nagy haszna lesz előbb-utóbb: hogyha nagy tömegében lesznek művelt, alkotó emberek, akkor talán a hangnemben, a stílusban is egyfajta nemesedés várható.”

Dr. Balogh András történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Új- és Legújabb Kori Egyetemes Történelem Tanszékének vezetője, a Medgyessy-kormány nemzetközi stratégiai főtanácsadója, diplomata, volt indiai nagykövet, aki várhatóan hamarosan Bangkókba utazik, hogy elfoglalja a Magyar Köztársaság thaiföldi nagyköveti posztját. A Társadalom és Politika folyóirat Tanácsadó Testületének tagja.

Balogh András professzorral tudományról, nemzetközi kapcsolatokról és diplomáciáról beszélgettünk.

Közismert Balogh András sokoldalúsága: történész, diplomata, külpolitikát alakító szakember. Tulajdonképpen mivel, milyen munkával telnek napjai?

Az összes említett területen végeztem, végzem munkámat, nyilván, mert nyughatatlan, kíváncsi ember lévén sok minden érdekel. Miképp sok aktív kollégámat, engem is a kíváncsiság hajt, aki tudni akarja, hogy miképp alakulnak azok az események, amikkel foglalkozik. És miután bizonyos kérdésekre végső válaszok általában nincsenek, mindig újra és újra utána kell járni a válaszoknak. Ebből következően minden nap a napi sajtóval kezdek, amivel nagyon sok időt töltök el. Ha időm engedi, akkor végignézem a vezető amerikai, angol, francia,

spanyol lapokat, nevezetesen a Herald Tribune-t, a Financial Times-t, a Le Monde-ot és az El País-t. Ezeket a napilapokat kötelezően áttanulmányozom, s ha még van energiám, akkor valamelyik orosz újságot is kézbe veszem. A szakmámba vágó szakfolyóiratok közül a Foreign Affairs-t, illetve a francia Politique Étrangère-t szoktam olvasni. Nem csak azért, mert ezek jó és bevált orgánumok, hanem mert a szakmával foglalkozók is ezeket olvassák. Tehát nekem is fontos, mert ez segíti egy közös nemzetközi vérkeringésben való részvételt.

Látni kell, hogy a modern történelemnek vagy a nemzetközi kapcsolatoknak a kutatási, megértési és megírási technikái teljesen mások, mint mondjuk azoké, akik a középkorral foglalkoznak. Ezen a területen a források megszerzése nem jelent különösebb gondot. A bulvársajtóban szokott leginkább megjelenni, hogy „most találták meg egy eddig soha nem látott beszélgetés szövegét”, meg „nyilatkozik a nyugdíjas titkárnő”, illetve „a szemetesben megtalálták az eredeti kéziratát a békeszerződésnek, amely teljesen más megvilágításba helyezi az eseményeket”. Ezek a csemegék legfeljebb kuriózumok, de gyökeres átértékelésre nem vezetnek. A szakmámban alapvetően az a fő feladat, hogy a rengeteg információt szelektáljuk és értékeljük: el kell döntenünk, hogy minek van jelentősége, a források elképesztő bősége miatt bizonyos szubjektívizmus is elkerülhetetlen. Olyan elemző munkára van szükség, ami a rendelkezésre álló információnak a csoportosítását, értékelését, a közöttük lévő kapcsolatnak a megteremtését jelenti, tehát más típusú, mint a többi történelmi korszaknak a hagyományos kutatása.

Elemző-kutató munkám mellett életem során elég sok folyóiratnak voltam szerkesztője, időnként szerkesztőbizottsági elnöke, szerkesztőbizottsági tagja. Jelenleg is szerkesztőbizottsági tag vagyok a Külügyi Szemlében, az európai integrációval foglalkozó Európai Tükörnél, illetve tanácsadó testületi tag vagyok a National Geographic, az International Affairs és az Eszmélet folyóiratoknál.

Mint beszéltünk róla, meglehetősen különböző munkaköröket tölt be. Hogy lehet az oktatási, tudományszervezési tevékenységet időben összeegyeztetni a kormányzati részvétellel?

Csak úgy, ha az ember alapvetően hasonló dolgokkal foglalkozik. Amikor volt bizonyos szerepem a magyar külpolitikai stratégia kialakításában, akkor nem tettem egyebet, mint alkalmaztam azt, amivel egyébként harminc éve a tudományos területen foglalkozom, tehát nem volt ez egy teljesen új dolog. Ráadásul a tudományban is tudtam rögtön alkalmazni azt, amit tapasztaltam a gyakorlatban, akár a diplomáciában, akár a külpolitika-tervezésben, mert ezek bizonyos realitások felé viszik a kutatót: tudja, hogy hogyan működik egy hivatali szervezet, mi az, amit meg lehet tenni, és mi az amit nem, mi a mozgástere egy kisebb vagy egy nagyobb országnak.

Ennek persze vannak hátrányai is, mert az ember a gyakorlati tapasztalatait vetíti ki, de az az előnye feltétlenül megvan, hogy tudja, milyen mechanizmusok léteznek, hogyan lehet egy döntést előkészíteni és keresztülvinni, mik azok, amiket csak a dolgozószobában lehet megfogalmazni. Így függenek össze ezek a dolgok.

Beszéltünk arról, hogy tudósként vagy kutatóként miképpen közelít egy-egy kutatási területhez. Ezek után arról is érdemes említést tenni, hogy a Medgyessy-kormány nemzetközi stratégiai főtanácsadója volt. Ebben a munkakörben mi volt a feladata pontosan? Milyen irányba haladt 2002 és 2004 között a magyar külpolitika?

Ennek a munkának egy része a szükséges információk összegyűjtése volt. Gyakorlatilag rendelkeztem mindazzal az információval, ami Magyarországon megszereshető volt – akár a külképviselletektől, akár a többi tárcától, akár a statisztikai hivaltól. Továbbá egy nemzetbiztonsággal, nemzetközi stratégiával foglalkozó főtanácsadónak nemcsak abból adódik a feladata, hogy neki mondják meg, hogy mivel foglalkozzon, hanem neki kell kitalálni, hogy mi az, ami lényeges lehet Magyarország számára. Amikor csatlakoztam a Medgyessy-kabinet titkárságához, akkor nyilván előtérben állt az uniós csatlakozás befejezése, az iraki háború, és a szomszéd országokkal való kapcsolatok. Tudni kell, hogy léteznek kitaposott utak, amikben 15 éves a konszenzus a magyar politikában, ahol azonban szükség volt, ott fel kellett azt borítani.

Az uniós csatlakozáshoz a magyar politikai elit támogatását nem kellett megnyernünk, ebben megvolt az elkötelezettség és a magyar társadalom is tudomásul vette. Nagyobb feladatot jelentett az uniós tagok meggyőzése arról, hogy milyen feltételekkel és mikor kerüljünk be. Bizonyos meglepetés ért bennünket, amikor kiderült, hogy nem néhány ország lesz az unió tagja, hanem jóval több. Ehhez az új helyzethez alkalmazkodni kellett, ugyanis romlottak Magyarország privilegizált pozíciói. A legfontosabb feladat az volt, hogy eldöntsük, hogy az Unióban lehet-e, kell-e speciális magyar, saját érdekeket képviselni az Unió irányába. Én azon az állásponton voltam, hogy kell is, és lehet is. Ezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mert sokaknak az volt a véleményük, hogy Magyarország történetében az Unióhoz való csatlakozással tulajdonképpen lezárult egy folyamat, amelyben a nemzetállamok szerepe megszűnt.

Jelenleg milyen funkcióban vesz részt Magyarország nemzetközi stratégiájának az alakításában?

Közvetlen külpolitika-alakító szerepem nagymértékben csökkent. Elsősorban teoretikussá vált, annak ellenére, hogy tag vagyok néhány testületben, amelynek szerepe van a külpolitikai stratégia kialakításában, esetleg meghívottként veszek

részt. Például a Nemzetbiztonsági Kabinet ülésein ugyanúgy jelen vagyok, mint régebben. Ez kétségkívül teremt bizonyos lehetőségeket, de azt hiszem, igazából annak van szerepe, hogy ha a különböző szakmai grémiumokban az ember kifejezi a véleményét, esetleg meg is írja.

A múlttól és a jelenről már beszéltünk, azonban a jövő még nem került szóba. Több helyen lehetett hallani, hogy Thaiföldre utazik, mint a Magyar Köztársaság nagykövete. Gratulálhatunk-e hozzá? Milyen kapcsolatai vannak a térséggel?

Kétségtelen, hogy fölvetődött a személyem e poszttal kapcsolatban, s a Parlament külügyi bizottsága biztosított a támogatásáról. De maga a procedúra hosszadalmas. Magyarországon ugyanis a kormány jóváhagyásán túl az államfő ellenjegyzésére is szükség van – hisz a nagykövet az államfő képviselője. Amint ez megvan, egy „*agrémentra*” van szükség a fogadó ország részéről, a nagykövet ugyanis különböző privilégiumokkal és kötelezettségekkel rendelkezik, amelyek teljesítéséhez szüksége van a fogadó állam különleges elbánására és támogatására. Nyilván ennek elnyerése után kezdheti meg tevékenységét, de ez is csak az alap, mert az államfői, illetve Thaiföld esetében a királyi audiencián a megbízólevelét át kell adnia. Mikor a király fogadja a kinevezett nagykövetet, s átvette a megbízólevelét, attól kezdve nagykövet.

Az ázsiai térséggel való kapcsolataim a térséggel hosszú múltra tekintenek vissza. Indiai az egyik kutatási területem, ott is voltam nagykövet. Indiai nagykövetként vagy fél tucat ázsiai országba voltam akkreditálva, többek között Nepálban, Bangladesben, Myanmarban, a Maldív szigeteken, sőt még Afganisztánban is. Ilyen értelemben számomra – ha szabad ezt mondani – a térség hazai terep. Indiai szolgálatom óta majdnem minden évben visszamentem Ázsiába különféle „ürügyekkel”. Szerény szerepem van az Európai Unió Ázsia-politikájának alakításában, ugyanis az Ázsia-Európa Alapítvány, amely kormányzótanácsának tagja vagyok, a szervezeti formája az EU, illetve Kelet- és Dél-Ázsia közötti kapcsolatoknak.

Ha egy időre vállalom is külföldi megbízatást, ez nem jelenti azt, hogy megszakadnak kapcsolataim a magyar felsőoktatással és a tudományos élettel, és természetesen továbbra is közvetlen érintkezésben maradok az Új-és Jelenkori Egyetemes Történelmi Doktori Iskolával és a doktoranduszokkal.

Visszatérve egy korábbi kérdésre, hogyan látja, mik a magyar nemzetközi stratégia legfőbb elemei most, a NATO-, illetve az európai uniós csatlakozás után? Mik a fő prioritások?

Teljesültek különböző törekvéseink, ugyanakkor továbbra is központi kategória a magyar nemzetbiztonsági stratégiában az, hogy a nemzeti érdekek a fogalmát

definiáljuk. Ennek továbbra is megvan a szerepe az uniós tagság körülményei között is. Éppen azért, mert az Unió nyilvánvalóan nem veszi át a hagyományos nemzeti államok szerep- és hatáskörét. Nemzeti érdekeink képviselője nem pusztán arra irányul, hogy számunkra kedvezően osszuk el az uniós forrásokat, jóllehet az sem egy utolsó kérdés, hanem arra, hogy fontos összeurópai kérdésekben képviseljük véleményünket. Nyilvánvaló, hogy szerepünk van abban, hogy a bővítésben mit mondunk, hiszen itt végső soron még vétőjoga is van Magyarországnak. Nem mindegy, hogy mi a véleményünk a szomszédok fölveteléről, a keleti bővítés folytatásáról. Hiszem, hogy mi abban vagyunk érdekelték, hogy az Unióban a közös döntéshozatali mechanizmusok erősödjenek, de úgy, hogy azért valamennyi nemzetnek megmaradjon a számára létfontosságú kérdésekben az a joga, hogy opponáljon egy-egy döntést.

Felvetődik a kisebbségpolitikával kapcsolatban, hogy az európai alkotmányos szerződés tervezet preambulumaiba bekerült a kisebbségek védelméről szóló passzus. Ebben mekkora szerepe van Magyarországnak?

A magyar diplomáciának ebben a kérdésben valóban kulcsszerepe volt. Ugyanis annak ellenére, hogy az Unió egy demokratikus intézmény, és demokratikus államokat tömörít, azért az egyes demokratikus értékekért meg kell harcolni – főleg, amikor már nem az általánosságok szintjén mozgunk. A kisebbségi kérdés mindig nagyon bonyolult volt az uniós államokban. Szeretném hangsúlyozni, hogy ebben az esetben nem lehet az Unió közös politikájáról beszélni. Az Európai Unió mint önálló állam nem létezik. Fontosnak tartom ezt megemlíteni annál is inkább, mert nagyon sokaknak más a véleménye ebben a kérdésben. Tehát ebből következően mindig azt kell vizsgálnunk, hogy az Unióban befolyást gyakorló különböző tagállamokkal mit tudunk megértetni, el tudjuk-e fogadtatni a magyar érdekeket. Éppen a kisebbségi kérdésekben egy sor uniós államnak nem volt egyértelmű az álláspontja. Vagy azért, mert nem találtak a problémával, és így nem is nagyon értik, vagy azért, mert saját maguk nem teljesen rendezett kisebbségi problémákkal küzdenek, és így nem szívesen foglalkoznak a kérdéssel. Például a skandináv államokban rendezett a nemzeti kisebbségek helyzete. A skandináv államok közvéleménye és politikusai úgy vélik, hogy a kérdés kezelése annak az államnak a kötelezettsége, ahol a kisebbségek élnek. Ezeket az államokat értelemszerűen arról kellett meggyőzni, hogy azért – számukra bármilyen furcsának is tűnik – előfordul, hogy egy adott állam nem teljesíti a köteletségét. Tehát nem elegendő rögzíteni a szóban forgó állam felelősségét. Ugyanakkor vannak olyan tagállamok, itt van például Görögország, amelyek a legutóbbi időig nem ismerték el a nemzeti kisebbségek létét. Vannak olyan államok is, amelyekben kifejezetten félnek

attól, hogy a társadalom és a kormányzat a nemzetiségi kérdések feszegetésével sérülékennyé válhat. De nagyon ambivalensek más országok is. Spanyolországban széleskörű regionális autonómia létezik, viszont nem tekintik külön nemzetiségnek az autonómiát élvező kisebbséget. Úgyhogy ez nem volt annyira egyszerű, mint amennyire távolról látszik. Ne felejtjük el továbbá, hogy az Unió filozófiailag is nagyon nehezen tudott bizonyos gátakat áttörni. '45 és '90 között nagyon lassú haladás volt ezen a területen, csak az általános emberi jogok és nyelvi jogok keretében foglalkoztak a nemzeti kisebbségekkel, csupán a '90-es évektől kezdődött egyfajta elmozdulás. De még ma is ott tartunk, hogy nem a nemzeti kisebbségek jogait ismeri el az Unió, hanem nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogait. Jelen van ebben az esetben a kollektív jogoktól való félelem, illetve sok esetben a rosszemlékű második világháborús események tódulnak azok tudatába, akik ezt ellenzik. Mindennek ismeretében tartom jelentős vívmánynak, hogy sikerült a kisebbségek védelméről szóló passzust az alkotmánytervezetbe bevenni. Ami nem jelenti azt, hogy azonnal intézkedés történik a magyar nemzeti kisebbségek ügyében, de mindenképp erősít egy demokratikus szellemet.

A kisebbségi kérdés kapcsán a december ötödikei népszavazás rávilágított arra, hogy egyes nemzetstratégiai kérdésekben nem létezik egységes magyar álláspont. Miért van az, hogy hazánkban olyan alapvető kérdésekben, mint a határon túli magyarsággal való kapcsolat, nem alakul(ha)t ki konszenzus, illetve egyáltalán meddig lehet fenntartani ezt az állapotot?

Nagyon szerencsétlen dolog történt, és ez mutatja, hogy amiképpen a magyar belső döntéshozási mechanizmusok és intézmények nem tudják e kérdéseket kezelni, akképpen a politikai elit sem képes rá. Elemi érdekünk ugyanis, hogy a határon túli magyarokkal szoros kapcsolatunk legyen, sőt, tovább megyek, hogy a nem-magyarokkal is jó legyen a politikai, a gazdasági, a kulturális, és minden másfajta együttműködés. Az ideális persze az lenne, hogy legalább a külpolitikai kérdésekben valami minimum kialakuljon. De hozzáteszem, ma még ez illúzió. Intő jel, hogy a világ szinte valamennyi országában a külpolitikáról is folynak nem ritkán igen éles viták...

De ha már a határon túliak állampolgárságáról beszélünk, egy közeli ellenpéldát hozhatunk: hasonló kérdésben, a határon túli románság állampolgársága kapcsán a román jobb- és baloldali egységesen támogatta azt...

Ez így van, de azért ne felejtjük el, hogy azért nálunk is kialakult sok fontos külpolitikai kérdésben egyetértés. Hiszen a magyar külpolitikának a '90-es évek eleje óta megfogalmazott hármas prioritása az összes magyar parlamenti párt által

elfogadott volt – függetlenül attól, hogy ki volt kormányon éppen. Az uniós és a NATO-csatlakozást, a határon túli magyarok iránti felelősségvállalás, illetve a jószomszédsági kapcsolatok fontosságát mindenki elfogadta. Tehát azt mondom, nem annyira elkésérítő a helyzet, mint amennyire azt a viták hevében láthatjuk. A pontos kép érdekében szükséges elmondani, hogy Magyarországon korántsem alakultak ki olyan éles konfliktusok, mint akár a szomszédságban, akár néhány nyugat-európai országban. Gondoljuk meg, hogy számos nyugat-európai országban az Unió vagy az európai alkotmány kérdésében sokkal nagyobbak a viták, mint Magyarországon. Az, hogy vannak viták lényeges külpolitikai kérdésekben, például az iraki válság kezelése ügyében, természetes. Minden EU-s tagországban viták alakultak ki az ügy kapcsán, teljesen megosztott volt a legtöbb ország. És még csak azt sem lehet mondani, hogy pártvonalak mentén lettek volna megosztottak az emberek, sőt ugyanahhoz a pártfamíliához tartozóknak tért el a véleménye. Nem bagatellizálni akarom a magyar külpolitikai kérdésekben való megosztottságot, sőt nem is tartom azt jónak, de a korrekt kép érdekében el kell mondani, hogy Magyarországon számos kérdésben kialakult vagy kialakítható a konszenzus.

Ezek után felmerül a teoretikus kérdés: létezik-e egyáltalán pártpolitikától független külpolitika, illetve pártpolitikától független diplomácia, akár Magyarországon, akár máshol?

Azt hiszem, hogy elvileg létezik, és tudunk is rá példákat hozni. Látható volt, hogy Franciaországban a konzervatív, nemzeti de Gaulle által létrehozott V. Köztársaságnak gyakorlatilag minden kormánya – beleértve a szocialista kormányokat is – bizonyos alapértékeket magáévá tett. Amikor de Gaulle indítványozta „az európai Európa”, azaz az egész, az Urálig terjedő Európa koncepcióját, ami a Szovjetunióval kialakult meglehetősen baráti kapcsolatoknak a fenntartását és a NATO katonai szervezetéből való kilépést jelentette, ezt a jobboldali gaulleisták mellett a szocialisták, sőt a kommunisták is támogatták. Másutt is találunk példákat rá, hogyan ívelnek kormányokon át nagyon lényeges nemzeti döntések. Ugyanezt tapasztaltam a német politikában is, ahol a második világháború után kialakult struktúrákat mindenki tudomásul vette. Gondolok arra, hogy az Odera-Neisse határnak a hangsúlyos elismerése ugyan a brandti keleti politikának a terméke, de ezt később a CDU-CSU kormány egyáltalán nem vizsgálta felül. Tehát igenis vannak olyan kérdések, amikben nemzeti konszenzus, legalábbis a politikai elitnek a konszenzusa kialakítható.

Beszéltünk tagállamok diplomáciájáról, külpolitikájáról. Az európai szintű külpolitikán ez hogyan érződik, vagy milyen módon formálódik meg? Létezik-e egyáltalán közös európai kül- és biztonságpolitika?

Az Unió három pillére közül az egyik éppen a közös kül- és biztonságpolitika, amely hosszú fejlődés után alakult ki. Jelenleg elmondható, hogy van az Uniónak egy úgynevezett külügyminiszteri posztja. Emellett az Unió együttesen lép fel bizonyos kérdésekben, demarsokat adhat át például emberi jogokat megsértő államoknak, közös álláspontot alakíthat ki. És a legfontosabb: egy közös értékrend alapján azért mégiscsak lehet politikai filozófiát, gyakorlati diplomáciát kialakítani. Ugyanakkor el kell mondani, hogy ez a terület sokkal kevésbé fejlett, mint a gazdasági-pénzügyi vagy a belügyi-igazságügyi együttműködés. Ez egy elmaradott terület. Az önálló külpolitika ugyanis az állami szuverenitásnak a legfontosabb jelképei közé tartozik, erről az uniós tagországok nem hajlandók lemondani. Annál is inkább, mert meghatározó külpolitikai kérdéseket nagyon különbözően értelmezik az egyes uniós országokban. Az Egyesült Királyság csaknem fenntartás nélküli atlantizmusát Franciaország nem teszi magáévá. A jelenlegi szituációban sem Londontól, sem Párizstól nem lehet elvárni, hogy feladja az álláspontját. Ilyenkor az Unió stílusából az következik, hogy tárgyalnak róla, olyan gyakorlati megoldást keresve, amelyben mindenki meg tud állapodni, s amely az Unió működését biztosítja. Mindazonáltal az egyes Uniós államok eltérő álláspontot foglalnak el különböző, harmadik világbeli ügyek megítélésében, és saját védelmi- és biztonságpolitikájukat is különbözőképpen képzelik el. A sokszínűség abból is következik, hogy vannak államok, amelyek a NATO tagjai, és vannak, amelyeknek eszük ágában sincs a NATO-ba belépni. A helyzetet bonyolítja, hogy viszont vannak olyan Unión kívüli országok, amelyek tagjai a NATO-nak. Tehát ebből az következik, hogy nyilvánvalóan nem lehetséges egy teljes homogenizáció a külpolitikában. Egyébként, számunkra érdekes összehasonlításaképpen megjegyzendő, az Unió bizonyos területeken túlszárnyalta az Osztrák-Magyar Monarchiának a homogenitását, máshol viszont nem érte el azt. Például a Monarchia konstrukciójában a külpolitikának, a hadügyeknek és a pénzügyeknek volt közössége. Ez azt jelenti, hogy ezeken a területeken közös minisztériumok voltak, közös miniszterrel, ám a többi terület egyértelműen az osztrákokhoz, illetve a magyarokhoz tartozott. Az Unió sok tekintetben előbbre jár, mert olyan kérdéseket szabályoz, amelyek nem voltak közös ügyek a Monarchiában. Másrészt viszont a kül- és védelempolitika területén nem éri el annak egységét. Szerintem ez egyszerűen a realitások tudomásulvétele, bizonyos értelemben bölcs döntések eredménye. Az Unió az első olyan alakulat a világtörténelemben, amit nem egy nagyhatalom hozott létre erőszakkal, történelmileg kialakult hódításokkal, illetve antidemokratikus intézkedések sorával. Arról van szó, hogy a legvirulensebb nemzetállami és nacionalista korszak után jön létre egy olyan időszak, amikor ezek a nemzetek saját maguk döntenek úgy, hogy létrehoznak egy egységet, de természetesen nagyon sokat meg akarnak tartani a saját identitásukból. Ez a

világtörténelemben az első kvázi-birodalom, ahová ha egy kis ország belép, nem kell attól rettegnie, hogy az anyanyelvét a továbbiakban már nem használhatja, hanem külön még támogatást is kap azért, hogy használja. Sőt az Unió egésze úgy épül fel, hogy a legkisebb nyelven is lehet kommunikálni – bár meg kell mondani, hogy ez nem segíti elő az ügyintéztést, de nagyon jó, hogy így van.

Egyébként visszatérve arra a kérdésre, hogy az Európai Unió rendelkezik-e egyáltalán közös kül- és biztonságpolitikával, megemlíteném egy beszélgetésemet egy brit parlamenti képviselővel. Ő azt kérdezte, hogy ha van közös külügyminiszter, akkor miért nincs közös külügyminisztérium? Vagy hogyan működhet egy külügyminiszter, ha nincs kormány miniszterekkel együtt? Ma még nem tudunk egyértelmű válaszokat adni ezekre a kérdésekre.

Mi a fontosabb Magyarország számára: az európai uniós tagság vagy az atlanti elkötelezettség?

Abból kell kiindulni, hogy mi az Uniónak a tagjai vagyunk, és számos olyan közös politika van, amelyek részben kötelezőek, részben elvárhatóak, hogy kövessük. A másik tényező, amiről nem feledkezhetünk meg, hogy Magyarország külkereskedelmének 80 százaléka az uniós tagállamokkal bonyolódik. Világos, hogy pozícióink javítása az Unióban nagyon fontos számunkra. Bennünket közvetlenül érdekel a munkavállalás szabadsága, a Schengeni egyezményhez, az euró-övezetbe való csatlakozás, az agrártámogatások növelése. Nyilvánvaló érdekünk, hogy az országot vonzóvá tegyük a beruházók, a turisták számára. Ahol biztonság van, ott kiszámíthatóság is van, s ez egyszerre érinti a pénzügyi szférát, az adózást, a belbiztonságot és sok minden mást.

Mind ezzel együtt számunkra ugyanolyan fontos az atlanti térségbe való illeszkedés és a zavartalan, konstruktív transzatlanti viszony. Magyarország számára – egész Európával együtt – meghatározó az Egyesült Államokkal kialakított szoros és jó viszony.

Szóba került már az Európai Unió, a transzatlanti kapcsolatok. Oroszország helyzetét hogyan látja?

Talán Bismarckot idézhetjük, aki arra hívta fel a figyelmet, hogy Oroszország soha nem olyan erős, mint amilyennek tűnik, és soha nem is olyan gyenge, mint amilyennek látszik. Persze, ha a Szovjetunió szuperhatalmi jellegét vizsgáljuk, akkor az is csak a katonai terület bizonyos aspektusaira volt igaz, de Oroszország ma sem annyira gyenge, mint amilyennek sokan gondolják. Ugyanis a hatalom attribútumai között ma is ott van a terület, az ásványkincsek, az emberek, a képzettség – az orosz népesség egyébként feltűnően jól képzett, komoly műszaki-természettudományi

ismeretekkel rendelkeznek. Mindezekon túl óriási lehetőségek is állnak Oroszország előtt, főleg, hogy megszabadult a peremterületektől.

Persze, ha azt mondjuk, hogy Oroszország helyzete nem reménytelen, akkor csak egy történelmi perspektíváról beszélhetünk, mert egyelőre komoly problémákkal küzdenek az oroszok. A rendkívül alacsony életszínvonal, a demokrácia-deficit és a demográfiai krízis a nemzet kimerültségére utal. Egy történész számára a legizgalmasabb kérdés, hogy miért és mikor következik be egy nemzet életerejének megszűnése.

Ha már a nemzeti kérdéstről beszéltünk, tudvalevő, hogy egyik kutatási területe a nemzeti kérdés, illetve a nemzet mint politikai kategória fogalma. Ön szerint a globalizáció folyamatában a nemzetnek milyen szerepe lehet hosszabb távlatokban, tehát a fennmaradás tekintetében?

Meggyőződésem, hogy hosszabb távon is van helye a nemzetnek. Nem hiszem, hogy a globalizáció a nemzet nagyon fontos attribútumait megszüntetné. Úgy gondolom, hogy a globalizáció körülményei között kifejezetten fölélnkülhetnek a különböző nemzeti kulturális aspirációk. Kifejezetten erősödhet a nemzeti identitás, a nemzeti nyelvhasználat, a nemzeti autonómiára való törekvés. Mondok erre néhány példát az elmúlt évekből. Európa és az egész világ egyik leginkább globalizált országa az Egyesült Királyság. Tessék megnézni: háromszáz év után először önálló skót parlament jött létre, holott nem is létezik már skót nyelv, a különállásnak nem is voltak már élő hagyományai, ennek ellenére a skót identitás teret nyert. Továbbmegyek: önálló walesi identitást is tudomásul vettek. Nagyon fontosnak tartom, hogy Walesben a lakosság többsége a walesi nyelvet nem ismeri, és nem is tartja magát walesi nemzetiségűnek. Ennek ellenére a walesiek a walesi nyelv megmentése, megőrzése, fejlesztése mellett foglaltak állást, vagyis ez azt jelenti, hogy normális körülmények között a többség nem föltétlenül akarja fölszámolni a kisebbség nyelvét. Ez nagyon nagy tanulság. Másik példa: napjainkban, uniós körülmények között Belgiumban, Európa tulajdonképpen szívében, a leggazdagabb, legeurópaibb hagyományú országban külön Flandria és Vallónia jött létre, párhuzamos intézményekkel, pártokkal, parlamentekkel, kormányokkal, és így tovább. És mindez ott, ahol az Európai Unió és a NATO székel. Nem azt mondom, hogy ez a folyamat viták vagy harag nélkül zajlik mindig, de az új konstrukció létre tudták hozni, működik, és ez azt jelenti, hogy az Unió keretein belül igenis komoly a szerepe a nemzeti aspektusokkal rendelkező regionalizációnak. Úgy vélem, a szövetségi struktúrák eleve megerősítik az ilyen identitásokat. Tulajdonképpen regionális autonómiákon nyugszik Olaszország, Spanyolország, Németország. Ahol más nyelvet beszélők,

más kultúrájúak laknak, ott ezt a regionális autonómiát kihasználják, mint Katalóniában, vagy Dél-Tirolban. Jelenleg a katalán kultúrának, nyelvnek a reneszánsza zajlik, mindez a spanyolnál magasabb színvonalú gazdaságnak a prosperitására épül. A katalánok mostanában követelik, hogy nyelvük az Unió hivatalos nyelve legyen.

Említette a regionalitást, ennek kapcsán merül fel a kérdés, hogy mi jellemzi az Európai Uniót. Egyfajta regionalitás felé való elmozdulás vagy inkább a centralizáció, amelynek igénye főleg az Európai Bizottság részéről jelentkezik?

Azt hiszem, abba az irányba haladunk, hogy különböző döntési szintek fognak egymás mellett élni. Reményeim szerint hatékony munkamegosztás történik, hogy hol, mivel kell foglalkozni. Nyilván lesznek összeurópai ügyek – a pénzügyek például ide tartoznak, vagy az alkotmánnyal kapcsolatos különböző koncepciók. De lesznek továbbra is nemzetállami ügyek, hisz a legitimitásnak a fő forrása azért még mindig a nemzetállam – ha nagyon nagy mértékben csökkent is a gazdasági szerepe, ettől függetlenül teljesen világos, hogy a demokratizmus szempontjából az igazán legitim parlamentek, s az általuk választott kormányok a nemzetállami keretek közt működnek. Ezt nem tudja pótolni más. Ugyanakkor a régióknak megnőtt a szerepe: számos olyan döntés létezik, amit legjobban a régiók szintjén tudnak meghozni. Itt jön a képbe az úgynevezett szubszidiaritás elve, amely elvet, sőt a szót sem ismerték azelőtt. A szubszidiaritás egyébként egy egyházi kifejezés, s a politika emelte uniós szintre. A politikai hagyomány nem ismerte, sehol a világon nem létezett előtte, ekképp ez egy európai invenció, ezt fontos megemlíteni. Ez az elv azt jelenti, hogy számos olyan eset van, ahol egy nemzeti parlament vagy kormány nem tud dönteni, mert nincsenek meg az információi, nem megfelelőek a döntési mechanizmusai; és ezekkel föltehetőleg a régiók szintjén érdemes foglalkozni. Az, hogy a régiók hogy működnek, az a hagyományoktól is függ, hiszen Németország történelmi hagyományaiból adódóan regionális struktúrára épül, míg Magyarországon ez sokkal bonyolultabb, hisz nálunk nincsenek élő hagyományai a régióknak, ezért is kell majd eldönteni, hogy kisebbek vagy nagyobbak legyenek. Emiatt van vajúdás a kérdésben, mert ez nem olyan természetes kérdés.

Ha már a szubszidiaritásról és az egyházzól volt szó, akkor egy szomorú esemény, II. János Pál pápa eltávozása kapcsán érdemes említést tennünk arról, hogy sokan nagyra értékelik II. János Pál pápa szerepét a vasfüggöny zökkenőmentes leomlásában, ugyanakkor az iraki háború(k) elkerülésére tett törekvései sikertelennek bizonyultak. Felmerül a kérdés: mi a Vatikán szerepe, illetve mekkora a befolyása a nemzetközi politikában?

Ez egy borzasztó nehéz kérdés. Volt olyan időszak, amikor a vatikáni állam a feudális államok egyikeként működött, amelynek azonban emellett volt egy spirituális lényege is. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy egyes államoknak nagyobb hatása volt a Vatikánra, mint napjainkban. Hadd mondjak egy példát: voltak olyan pápaválasztások, amelyeket a világi hatalmak közvetlenül befolyásoltak. Magyarul, az egyház és az állam szét nem választottsága nem feltétlenül csak az állam számára volt időnként kedvezőtlen, hanem az egyház számára is. A jelen szituáció ettől eltérő. A Vatikán jelenleg „kis államisággal” rendelkezik az olasz állammal való megállapodás értelmében. Hadd idézzek föl egy anekdotaszzerű történetet, mikor Joszif Visszarionovics Sztálin egyszer megkérdezte, hogy hány hadosztálya is van ennek a pápának, amikor a Vatikánról beszéltek neki. Hogy ez igaz vagy sem, azt nem tudjuk, de mindig fölvetődik a kérdés, hogy akkor honnan van a hatalma? Nyilvánvaló, hogy ez a hívőkön alapszik. De emellett a Vatikán hatalmas pénzügyi eszközök fölött is diszponál, s a világ egyik legjobb diplomáciája az övé. Továbbá minden országban rendkívül komoly intézményi és anyagi háttérrel rendelkezik. A Vatikán tehát kézzelfogható hatalom. A Vatikánnak Európa nagy részén nyilvánvalóan csökken a lelki befolyása, hisz az emberek vallásossága az öreg kontinensen általában kisebb, mint a múltban vagy más kontinenseken. A Vatikán szerepét azonban II. János Pál még Európában is megnövelte. Úgy modernizált, hogy megtartotta az egyház hagyományos értékrendszerét és struktúráit, leszámolt előző korszakok ráakodottságaival és a demokratikus világba helyezte el a katolikus egyházat. Ne felejtjük el: az egyház maga nem demokratikus, nem erre az elvre épül. De tökéletesen alkalmazkodott a demokratikus rendhez olyan kérdések fölkarolásával, mint az emberi jogok, a gyermekek jogai, az erőszakmentesség, a háborúk elítélése, vagy a környezetvédelem. Ezekben a területeken modern elveket fogalmaz meg nagy erkölcsi nyomatékkal. A modernizáláshoz továbbá hozzátartozott egy olyan önkritika, amit egyébként valóban csak nagyon erős és magabiztos személyiségek tudnak megtenni: az inkvizíció, a tudománytalanság, a harmadik világ elleni atrocitások és az antiszemitizmus elítélése. Ha végignézzük, akkor itt egy hatalmas – ha nem volna illetlen, akkor azt mondanám: kopernikuszi – fordulat történt. Azt már nagyon sajnálatosnak látom ugyanakkor, hogy főleg a kelet-európai egyházakba szinte semmi nem jutott el ezek közül az üzenetek közül. Értem ezalatt, hogy a modernista fordulat nagyon nehezen nyer teret.

Úgy érti, hogy a – ha szabad így fogalmazni – „nemzeti egyházak” struktúrájában nem történt meg ugyanez a váltás?

Pontosan. Térségünkben egy átlag katolikus hívő ugyanis nem sokat hallott arról, hogy a Vatikánnak mi az álláspontja emberi jogi kérdésekről, fasizmusról,

inkvizícióról, hasonló kérdésekről. Ez egyszerűen elsikkadt. De ami csaknem mindenhol elsikkadt, az az, hogy II. János Pál idején az egyház adta a legátfogóbb kapitalizmus-kritikát. Idéznék valamit, amit érdemes volna emlékezetben tartani. II. János Pál azt mondta, hogy ő természetesen örül a kommunizmus bukásának, de nagyon tart attól, hogy a kommunizmus helyén olyan viszonyok jönnek létre, ami miatt a kommunizmus egyáltalán kialakult. Tulajdonképpen azt hiszem, hogy ez az az üzenet, amit talán Dél-Amerikában – ott, ahol az egyház szociális problémákkal mer foglalkozni – nagyon sokan megértettek. Kelet-Európában azonban szinte nem is tudnak erről, de Nyugat-Európában is kevésbé. Pedig ennek lenne igazán nagy jelentősége.

Ha már szakterületével kezdjük az interjút, mint történészt kérdezzük, modern történelmünk számára milyen üzenetet hordoz a történettudomány és a társadalomtudományok?

Létfontosságú Magyarország számára a modern történelem és a nemzetközi kapcsolatok alapvető ismerete. A XX. századi magyar történelem tragédiái nem utolsó sorban éppen abból adódtak, hogy a magyar vezető körök (és a társadalom) nem ismerte föl az ország helyzetét, realitásait. Ne felejtjük el, hogy a második világháborúban a magyar elit semmiféle ismerettel nem rendelkezett az Egyesült Államokról, nem is beszélve a Szovjetunióról, vagyis a jövő két szuperhatalmáról. A történész John Lukács szerint a II. világháború előestéjén Budapesten nem volt száz embernél több, aki jól beszélt angolul. A szomszéd népeket még kevésbé ismertük. Sem a történelmüket, sem a magyar érdekeket fenyegető nacionalista érzelmeket és törekvéseket. Tehát az elődeink nem tudták megítélni az erőviszonyokat. Itt most nem az értékekről és érzelmekről beszélek, hanem arról, hogy az ország jól fölfogott érdekében álló realitásokat nem értették, egyszerűen nem ismerték a nemzetközi összefüggéseket. Mellesleg Magyarországon hagyománya volt annak, hogy egy rendes hazafi kozmopolita dolgokkal nem foglalkozik, tehát nem majmolja az idegeneket, nem tanulja meg nyelvüket, egyáltalán nem utazik hozzájuk. Úgy gondolták ugyanis, és sokan talán még ma is, hogy extra Hungariam non est vita. Erre gyakran kiderült: in Hungaria non est vita.

A nemzeti önbecsülés szempontjából is van annak jelentősége, hogy tudjuk, értsük, mi történt és mi folyik körülöttünk, ezzel rengeteg előítéletet ki lehet gyomlálni. Ugyanis a döntéshozók körében is rengeteg előítélet él más kultúrájú népekkel szemben. Legegyszerűbb lenne megpróbálni megismerni őket. Nos, ebben játszhat nagy szerepet a történettudomány, általában a társadalomtudományok.

Hogy látja, mi a szerepe a PhD képzésnek, egyáltalán a tudományos képzésnek Magyarországon, közelebbről pedig az ELTE-n, miért van szükség efféle oktatásra? Mi a valódi haszna a tudománynak? Sokan ugyanis megkérdőjelezik a tudományos kutatások hasznát...

Azt hiszem, nagyon nagy butaság a tudománytól elvárni, hogy azonnali, napi hasznot hozzon. Látni kell, hogy tartós eredmények csak ott születnek, ahol alapkutatások vannak, élénk szellemi élet folyik, konferenciákkal, könyvkiadással, oktatással, szakmai vitákkal. Ahol ez nem alakul ki, ott az alkalmazott tudományok is elsorvadnak – hiszen egy-egy tudományos felfedezésnek talán csak hosszú évek, évtizedek múltán derül fény a jelentőségére, akkor viszont rá kell jönnünk, hogy a korábban értelmetlennek tűnő eredmények nélkül ma nem lenne mire támaszkodni, semmire sem mennénk. Jó, hogy van doktori képzés, még akkor is, ha ma fiatalabbak, kevésbé felkészültek a hallgatók, mint régebben, az úgynevezett aspiráns-képzésben, amiben idősebb kutatók vettek részt. De a jelenlegi körülmények között ezek a fiatalok elvesznének, ha nem tudnának rögtön a végzés után a tudományos életbe bekapcsolódni.

Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy bár a végzés után csak nagyon kevés tudományos gyakorlattal rendelkeznek, a hároméves doktori képzés alatt komoly eredményeket érnek el azok, akikben van spiritusz. Akik a mi doktori iskolánkban védtek – mind magyarok, mind külföldiek – közülük sokan nagyon maradandó dolgokat alkottak. Nem feltétlenül a tudomány területén fog persze mindenki dolgozni, de akár a gazdasági életbe megy, akár hivatali pályát választ, nem mindegy, hogy hogyan közelít meg egy-egy kérdést. Az alkotó ember, aki doktori képzést kap, tudja, hogy egy forrást hogyan kell kezelni, hogyan kell elemezni és értékelni. Más az a társadalom, amelyben művelt, gondolkodó emberek vannak: más kultúrát képviselnek családjukban, szomszédságukban, cégüknél, munkahelyüknél. Még a politikai életben is nagy haszna lesz előbb-utóbb, hogyha nagy tömegében művelt, alkotó, kritikus emberek tűnnek fel, akkor talán a hangnemben, a stílusban is egyfajta nemesedés várható. Nehezebb a művelt emberek nagy tömegeit primitív dolgokkal becsapni.

Nagyon közvetlenül pedig kimutatható, hogy egy humán jellegű műveltségnek igenis egy természettudományi-műszaki kultúrában is megvan a maga szerepe. Jelenleg különben az Egyesült Államokban a nagy cégek angoltanárokat fogadnak föl, tudniillik rájöttek arra, hogy kommunikálni annyira elfelejtettek a különböző gazdasági és műszaki ügyekkel foglalkozók, hogy nem lehet pontosan érteni, hogy mit is mondanak – olyannyira, hogy az már a napi munkát is elkezdte zavarni. A tiszta és világos gondolkodású emberek valószínűleg katalizátorként hatnak, s ez mindenképpen jót tesz a társadalomnak. Nem beszélve arról, hogyha belegondolunk, hogy a mi korszakunk egy meglehetősen irracionális időszak sok

tekintetben, elég csak megnéznünk, milyen könyveket vásárolnak az emberek... Senkit nem óhajtok megbántani, de a ma megjelenő könyvek egy jó része az előítéletek, a tudománytalanság, a babonák tárháza, ahol az orvostudományt kuruzslók helyettesítik, a történettudományt pedig legnépszerűbben azok képviselik, akik arról regélnek, hogy hány évszázadot „tagadtak le” a történelemből. Ezek a „művek” kártékonyak, mert erősítik az irracionalizmust, az irracionalizmus pedig táptalaja az antidemokratikus és diktatórikus rendszereknek, amelyek az emberi tudatlanságra épülnek fel.

A korábban elhangzottak tükrében, miben látja a fiatal kutatók, doktoranduszok által alapított Társadalom és Politika folyóirat lehetőségét, szerepét? Minek köszönhetjük, hogy elfogadta a folyóirat szerkesztőségének felkérését a tanácsadó testületi tagságra?

Úgy gondolom, és büszke vagyok rá, hogy Budapest még ma is Európa egyik szellemi központja. Ha tehetséges fiatalok Budapesten összefognak, és létrehoznak egy folyóiratot, annak igenis van jelentősége, még akkor is, ha kezdetben esetleg csak ötven érdeklődő olvassa. Kevésbé ismert, de a Nyugat folyóiratnak sem volt sokkal több megjelenő példánya. Ennek ellenére máig megvan a hatása, máig számít az, aki írt bele.

Egy tudományos ambícióval rendelkező kutatónak publikációkat kell megjelentetni, egy folyóirat pedig nagyon inspiráló lehet saját közegében. Az internet korában egyre jobban rájövünk, hogy mekkora szükség van szakmai igényekkel készülő folyóiratokra.

Nagyon fontos, hogy az egy nemzedékez tartozók összefogjanak, iskolát képezzenek, főleg, mert nagyon atomizált a magyar tudományos élet, miképp a magyar társadalom is. Az egy szakmát űzők alig ismerik egymást, legyen hát kontaktus, szakmaiságon alapuló vita, diskurzus közöttük: más a súlya egy összefogó társaságnak, tagjai másképp lehetnek jelen a tudományos életben. Nagyon örülök tehát egy ilyen folyóirat megszületésének. Egy folyóiratnál semmi nem szervez jobban egy nemzedéket. Engem pedig büszkeséggel tölt el, hogyha a fiatalok úgy gondolják, hogy ebben nekem bármi szerepem lehet.

Az interjút Holndonner Róbert László és Krizmanits József készítette.